

Васіль СТАРЫЧОНАК

“... МОЙ ЗАПАВЕТ, ЯК ПЛОД ДАСПЕЛЫ...”

МАСТАЦКА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ
Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА ЖЫЛКІ

Мова, як вядома, — найважнейшая форма выяўлення духоўнасці народа. Мова — душа кожнага чалавека, апасродкаванае адлюстраванне яго жыццёвай пазіцыі. А калі гэты чалавек — майстар слова, то яго мова — гэта яшчэ і рэалізацыя ўмення вобразна, канатацыйна (эмацыйна, экспрэсіўна, ацэначна) і індывідуальна адлюстроўваць навакольны свет. Яскравым пацвярджэннем гэтага з’яўляецца творчасць паэта рамантычнага складу і трагічнага лёсу Уладзіміра Жылкі.

У літаратуру Уладзімір Жылка ўвайшоў на пачатку 20-х гг., у той фенаменальны час, калі пісьменнікі былі акрыленыя ідэяй нацыянальнага адраджэння, рэвалюцыйным пафасам, маштабнасцю і навізнай пераменаў, калі маладое пакаленне з уласцівым яму максімалізмам бралася за стварэнне новай літаратуры. У вершы “Віхор” (1921) У. Жылка ў вобразнай, сімвалічнай форме паказвае абуджэнне беларускага народа і яго імклівы рух да свайго гістарычнага самасцвярджэння:

*Грыміць, гудзе ўсё недарэчнае,
Штораз віхор гучней, прудчэй.
Услухайся, паймі адвечнае —
І гімны вырвуцца з грудзей!*

Аўтар разумее, што ў гэтым імклівым руху наперад нялёгка “пазбыць пумы, ёрмы”, вызваліцца ад цяжкіх “ланиугоў жыцця”, і таму — надзея на мужных, смелых, дужых, над кім “неўладарныя сюжы”, на “арлоў радзімых пушч, нізін”. Перадачы імкліваасці, хуткай змены падзей, дынамічнасці жыцця, яго бурлівага руху спрыяе ўдалае выкарыстанне дзеяслоўных сінонімаў (*імкне, гудзе, шуміць віхор; грыміць, гудзе ўсё недарэчнае; вецер вее, круціць, дзьме; вецер свішча, хвошча; сусветнае сэрца гарыць, палымнее*). Натхнёны, узнёслы, па-свойму шчаслівы і ўлюбёны ў жыццё, паэт бачыць, як начніцы “пацеркі нанізваюць з расы”, як “ад першых пацалункаў сонца” вырастаюць пралескі, як “русалкі выходзяць з віроў і начніцы вядуць карагод”. Перадаць радасны настрой лірычнага героя паэту дапамагаюць розныя сродкі, у тым ліку і **амонімы** (іх разнавіднасць амафоны):

*І вясною веюць пасмы
Хмелю светлага валос;
Уступаем ў светлы пас мы, —
З намі, з намі светлы лёс (54).*

Крыху ўзрушаны і рады...

Уладзімір Жылка, які да 1926 г. жыў у Празе, безумоўна, адчуваў атмосферу грандыёзных пераўтварэнняў на Беларусі. Вітаючы прыход у літаратуру таленавітай моладзі, паэт піша верш “Экспрэс” (1925), які прысвяціў трэцім угодкам літаратурнага аб’яднання “Маладняк”. Гэты твор паказальны ў сэнсе выкарыстання ў ім гукавой “інструментоўкі” і рытміка-інтанацыйных магчымасцяў паэтычнай мовы.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

*Сёламі, доламі, борам, прасторам
Стукаты, грукаты, звон.
Збуджаны, знуджаны, змораны горам,
Зможаны змора і сон.*

*Скогатам, рогатам рэжа наветра.
Супраць карагі, ламы...
Бурнасьцю ветра з панурага нетра, —
Хто гэта? Хто гэта? — Мы! (74).*

Нельга не заўважыць удалага выкарыстання аўтарам магчымасцяў **алітэрацыі** (лац. *ad пры, да, littera* літара) — паўтарэння аднолькавых або падобных **зычных** гукаў. Гукавая выразнасць дасягаецца алітэрацыяй зацвярдзелага зычнага [р], які ў прыведзеных радках паўтараецца 16 разоў, санорных [м] і [н], ужытых адпаведна 12 і 10 разоў. Не меншую ролю ў гукапісе верша адыгрываюць звонкія [з] і [ж], якія ў першым чатырохрадкоўі паўтараюцца ў словах *звон, збуджаны, знуджаны, змораны, зможаны, змора* (прычым з гука [з] пачынаюцца ўсе словы).

Вылучэнню асобных словаў, узмацненню іх інтанацыйнага руху і сэнсу спрыяе і **асананс** (франц. *assonanse* сугучны) — паўтарэнне аднолькавых ці падобных **галосных** гукаў. Так, своеасабліваю танальнасць прыведзеным строфам верша надае шматразовае ўжыванне губных (лабіялізаваных) галосных [о] і [у], якія паўтараюцца адпаведна 14 і 7 разоў (з улікам літары *ё* ў слове *сёламі*, якая абазначае гук [о]).

У паказе дынамічнасці “бліскавіцы-цягніка”, змены хуткасці яго руху адбіліся зменлівасць настрою паэта, кантрастнасць яго пачуццяў. У моўным плане гэта можна праілюстраваць такой страфой “Экспрэс”:

*Мінуты міма жальба і жалоба,
Жорсткае джала жалю.
Радасць буялая, радасць-аздоба
Зяблую зябіць зямлю.*

У гэтым катрэне звяртае на сябе ўвагу кантрастнасць першага і другога двухрадкоўяў. Жорсткасць жыцця, цяжкасць пераадолення перашкодаў у першых двух радках падкрэсліваецца алітэрацыяй зацвярдзелых зычных [ж] і [дж]. Пачуццё радасці ад новых пераўтварэнняў у наступных двух радках перадаецца з дапамогай сэнсу словаў, алітэрацыі мяккага зычнага [з'] (*зяблы, зябіць, зямля*) і двухразовага паўтору назоўніка *радасць*.

“Экспрэс” складаецца з 95 словаўжыванняў, з якіх самастойным словам належыць 81 пазіцыя. Суцэльнасць тэксту дасягаецца паўтарамі дзеяслоўных і займеннікавых формаў (*рушыць — рушыма, верыць — верыма, зябіць — зяблы, мы — нам — наш*), а таксама прыслоўя *далей* і назоўніка *шлях*. Лексічнымі сродкамі аб’яднання тэксту выступаюць і шматлікія **сінонімы** (*стукат — грукат, змора — сон, рэха — грымоты, жальба — жалоба, бясконцы — нямераны*). У танальнасць твора, яго паэтычную канву арганічна ўпляліся **складаныя словы**

(разводдзе-заранка, бліскавіца-цягнік, радасць-аздоба) і паўторы аднолькавых ці падобных гукавым складам ці таўталагічнай рыфмай словаў (у далі ўсё далей і далей для далей; зморана змора; нямераны мерай; джала жалю), што разам з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі перадаюць імклівае руху экспрэса жыцця, пасажыры якога з “*вясёлаю вэрай*” імчаць “*навысіг удалей, вечнасці наперарээ*”.

Мова твораў У. Жылкі адлюстроўвае ўсе спектры ўзвышаных і жыццярэдасных чалавечых пачуццяў, калі нават “*далі ўсміхаюцца*” і “*месяц смяецца рогам за акном*”. З мэтай перадаць атмасферу ўрачыстасці, паказаць сваю прыналежнасць да “*новага*” ладу жыцця паэт выкарыстоўвае разнастайныя вобразна-выяўленчыя сродкі. Гэта параўнанні (і *сэрца, як сонца, і сонца, як сэрца*), антонімы (падымаўся... і *стары, і малы*), сінонімы (нязломная, *сталёвая воля; адважна, смела раць*), азначэнні-сімвалы (Беларусь — *край замчышч, курганю*), эпітэты (агністая перамога; *залатая пара; сонечны пагляд; яснавокая, шыракакрылая цішыня*).

Аднак чалавек, нават у самыя лепшыя свае дні, не можа жыць у ружовым свеце. Змены настрою паэта ў многім былі абумоўленыя зменамі тагачаснай рэчаіснасці, а таксама яго хваробай.

У творчасці паэта, які адчуў нязбытнасць сваіх мараў, заканамерна развіваюцца філасофскія матывы, дзе пераважаюць змрочныя, чорныя фарбы і метафарычныя асацыяцыі накіталі “*змок паўзе, выглядае з-пад стрэх*”, “*змок ахінвае крылом*”, “*смутак дзіўны сэрца крышыць*”, “*люты смутак душу тне*”, “*процьма часу глытае характэр і моц*”, “*змроку крыло атуліла*”. Сярод ужытых аўтарам эпітэтаў, антонімаў і складаных словаў — тая самая фарбава-сэнсавая палітра тугі, нявер’я і безвыходнасці: *горкая жалоба, нянавіць горкая, глухая ноч, затоеная туга, слёзны туман, хмуры бор, чорнае гора, чорныя дні, хмурыя думкі, боль жыцця і лёгкасць смерці, смерць-збавіцелька, хмарка-туга, змок-цішыня, краю-воўча*.

Элегічнасць настрою ў пэўнай ступені перадае адзін з пашыраных у творчасці У. Жылкі тропаў — **параўнанне**, якое лічыцца прамежкавым этапам на шляху да ўтварэння метафары². Параўнанні дазваляюць сцісла і асацыяцыйна выказаць свае адносіны да рэчаіснасці, шляхам супастаўлення двух прадметных паняццяў паказаць іх спецыфічнасць, адметнасць (як *русалка, ўся яна; вось ззяе, як вясна; імя, як ноч, глухое; нібы неба, агоні паглядзі*). Многія параўнанні У. Жылкі разгорнутыя, скіраваныя на ўнутраны стан лірычнага героя, на выяўленне яго душэўных якасцяў: *Як вербалозы нікнуць веццем, / Так нізка схіліцца ўспамін; Усе мы страчаныя, / Нібы ў траве сляды; Мой сум, як золата пярсецёнка, / На сэрца лёг і цісне ўскрай*. Некаторыя строфы пабудаваны шляхам нанізвання параўнанняў, іх градацыі, што дазваляе перадаць усю шырыню дыпазону чалавечага пачуцця:

*Як вязень у доўгім вязенні,
Утаміўся я песняй звінець,
Як горыч атруты някучай,
Як тонкая злая страла,
Так горкая радасць сугуччай
Смяротна мяне працяла (103).*

Цяжэй ланцугоў.

Паказаць складаная супярэчнасць жыцця ў многім дапамагаюць **антонімы**, пададзеныя ў межах аднаго-двух вершаваных радкоў рознымі часцінамі

мовы: назоўнікамі (доля — *нядоля, бяда-ліха — радасць, дзень — ноч, каханне — нянавісць, сябры — ворагі*), прыметнікамі (бедны — *багаты, светлы — чорны*), прыслоўямі (цішэй — *мацней, позна — рана*). Адлюстраванню складанасці псіхічных адчуванняў лірычнага героя спрыяюць і **аксюмараны** (грэц. *охуторон* дасціпна-недарэчны) — прыёмы, заснаваныя на спалучэнні процілеглых па сэнсе, несумяшчальных паняццяў: *жахлівае характэр, і блізкае гэтак далёка, хмялець без хмелю*. Мастацкі эффект дасягаецца і ўжываннем спалучэнняў складаных прыметнікаў з колеравымі значэннямі — *чырвона-цёмнае, бы кроў, віно; бела-ружовы ўбор; ружова-ядвабная стужка; усход ружова-светлы; мясяц бледна-срэбны; бел-чырвона-белы сцяг*.

Лірычны герой многіх твораў У. Жылкі — філосаф, якога турбуюць пытанні зямнога прызначэння чалавека, вызначэнне аспектаў яго часавага і прасторавага развіцця. “*Стала дзіўна, што годы так шпарка / Прашумелі, бы ўвосень лісты*”, — акцэнтнае ўвагу паэт на хуткаплыннасці жыцця. Яшчэ адносна малады, ён зазначае:

*І раптам стала зразумелым,
Што маладосць прайшла мая,
Што я астыў, калісьці смелы,
Калісь гарачы, яркі я (47).*

Бяспынна, глуха процьма часу...

У думках-успамінах — “*тугі вяснянае пралесках*” — лірычны герой згадвае “*час аб сваёй вясне*”, “*ранку срэбраросым*”, калі яго заварожваў “*губ вясёлых аксаміт*” і “*мармур светлага чала*”.

Паняцці не толькі вясны, але і іншых пораў года пераасэнсоўваюцца аўтарам у традыцыйным для метафары кірунку: лета — пара ўзмужнення, духоўнай сталасці, восень — сама сталасць, зіма — сівізна, старасць, вечар жыцця. Элегічнасць настрою лірычнага героя з яго разважанымі пра тую непазбежную мяжу нематы, пра кароткасць чалавечага жыцця ствараюць удала выкарыстаныя метафары-назоўнікі *ліст, ноч, свечка, каганец, келіх: Маіх радасцяў лісце спадае, / Нібы лісце пажоўклае дрэў; І дні жыцця прыйшлі да ночы; Дачадзіць і сама гэтак свечка, / Недалёка сумотны канец; Скончыць смерць падрачунак і спрэчку / І задзьмухне жыцця каганец; Божа, не шмат засталася / Піць мне з келіху дзён. / Восень, як жменню калосся, / Скосіць жыцця майго сон*.

Разважваючы над сваім лёсам, над прызначэннем твораў, Уладзімір Жылка лічыць, што ў творчасці яму ўдалося сцвердзіць агульначалавечыя прыныцы жыцця, а ў жыцці — захаваць вышыню чалавечага духу. “*Мой дух не патух, / Не пагас праз вякі, / Паходняю свеціць. / Пад хмараў навеццю / Гарыць і іскрыцца / Агнём-бліскавіцай*”, — так увяў паэт лёс сваіх выпактаваных думак. Значнасць іх падкрэсліваюць метафары-сімвалы *паходня, агонь-бліскавіца, навець хмараў*. “*Сонцам заззяе над хатамі / Словаў маіх каравай*”, — так вобразна і ўпэўнена спрагнаваў паэт будучыню сваіх твораў. І час гэта пацвердзіў.

¹ Жылка У. Выбраныя творы / Уклад., прадм. і камент. М. Скоблы. — Мн., 1998. — С. 35. Далей цытаты падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

² П.л.: Старычонок В. Полісемія ў беларускай мове. — Мн., 1997. — С. 30 — 32.